

VIATJANT I LLEGINT: UN PROJECTE DE PROMOCIÓ DE LA LECTURA

Francesc Gisbert i Muñoz

IES Mutxamel (l'Alacantí). Escola Valenciana

1. LA LECTURA DINS I FORA DE L'AULA. QÜESTIONS PRÈVIES

Al març de 2015 la Universitat d'Alacant i el Departament de Filologia Catalana van organitzar el II Simposi de Literatura i Ensenyament. Em va tocar coordinar un dels fòrums de debat, en concret, «Tractament pedagògic de la literatura». A fi de dinamitzar el fòrum, es plantejaren una sèrie de preguntes als assistents, la majoria estudiants d'Educació i Filologia, però també docents en actiu. Les respostes a aquestes preguntes aprofitaren per a moure el debat i inferir una sèrie de conclusions, que enllacen amb l'objectiu últim d'aquest article: de primer, la necessitat de rescatar la literatura de la classe de llengua, on ha quedat segrestada per l'escolarització obligatòria, i la urgència de trencar el binomi «llibre igual a assignatura de»; i de segon, la urgència de trobar activitats i propostes capaces de «prestigiar» el patrimoni cultural valencià, de fer-lo interessant i accessible per a un públic ampli i d'enfortir el sentiment d'identitat compartida dels valencians, com una peça més del procés de normalització social i lingüística. El primer aspecte, l'emancipació de la literatura, només el podem aconseguir amb tècniques d'animació a la lectura dinàmiques i engrescadores, que capgiren la rutina de l'aula i donen una imatge viva dels llibres, connectada amb el món de cada dia. Una eina de tantes són les rutes literàries, pel gran abast de possibilitats. El segon repte, més ambiciós encara, cal encarar-lo amb activitats amb capacitat de convocatòria, a fi d'aplegar en un acte cultural tant els consumidors habituals com aquells que no tenen costum d'assistir-hi.

Tot seguit farem un repàs de les preguntes que es plantejaren en el fòrum de debat d'aquell II Simposi de Literatura i Ensenyament i la relació amb el tema de les rutes literàries com a eina didàctica.

1.1 QUÈ NO HEM DE FER PERQUÈ ELS ALUMNES ODIEN LA CLASSE DE DE LITERATURA?

Ja em conformaria si, com a mínim, no generàrem enemics militants dels llibres. Per tant, penseu quines coses no hem de fer: obligar sempre a llegir el mateix llibre a tothom, sense tindre en compte els desnivells d'una aula ni els gustos tan diferents? Obligar a llegir la classe de llibres que ens agraden a nosaltres, adults formals i respectables, segurament molt bons, però allunyats dels interessos i del món quotidià dels joves? Reproduir la classe de literatura que vam rebre en la nostra època d'estudiants: explicació magistral, lectura obligatòria, examen, aprovat o suspens...? Un truc que utilitze de vegades i que algú em va recordar al fòrum del Simposi va ser: en comptes de convidar a llegir un llibre, destacant-ne les virtuts, convidar a no llegir-lo: «no llegiu Ferran Torrent, té escenes immorals i satíriques»; «no llegiu aquesta novel·la de Clara Simó, hi ha escenes eròtiques pujadetes de to...»

Caterina Valriu analitza les tendències de la LIJ actual i apunta alguns aspectes negatius, resultat de l'excessiva *escolarització* de la lectura:

El més negatiu ha estat, sense cap mena de dubte, la identificació de la lectura com una tasca escolar més, haver-se d'empassar una llista de llibres com qui s'empassa una capsa de píndoles [...]. L'escolarització de la lectura potser ha creat alguns lectors nous, però també n'ha fet perdre molts (2010, 75 i 76).

Les dinàmiques derivades de les rutes literàries ens ajuden a demostrar la relació de la literatura amb la vida:²⁰ a triar llibres vinculats a l'espai referencial que els alumnes coneixen (poble, comarca i país); a exemplificar que les històries naixen de la realitat (passejada pels escenaris d'una novel·la); a visitar a un museu etnogràfic per amarar-nos de la forma de vida evocada; a visionar i comentar vídeos sobre l'època històrica o els esdeveniments en què s'emmarca l'obra, etc.. D'altra banda, en el cas dels adults, les rutes són un reclam excel·lent per acostar la gent del carrer a una obra literària. Mentre que, a una presentació o un acte cultural a l'ús acostumen d'assistir «iniciats» o «habituals», en una ruta

---

²⁰ Vegeu Camps & Viladegut (2009).

literària participen moltes persones més. És, per tant, un excel·lent recurs de convocatòria per a les associacions cíviques i les entitats culturals.

1. 2 TENIM DRET A NO LLEGIR?

L'objectiu a assolir en classe de literatura és fer llegir, caiga qui caiga? I si en realitat, creem ben pocs lectors nous i en perdem un gavadal pel camí? O l'objectiu ha de ser mostrar les infinites possibilitats de la lectura, els mons fascinants, els personatges suggerents... a la manera d'un ham, que llancem per veure si, finalment, hi pica algú i el fem lector, com qui no vol la cosa? Una mestra del fòrum va dir: «Tenim dret a no menjar? Si ho fem ens morirem de fam?». Una altra participant, professora de filosofia, em va amollar una frase profunda: «Els drets no poden fer-se servir per a justificar les nostres renúncies». Un altre va piular: «Tenim dret a no estudiar, a no formar-nos? Sí, però quina llàstima si arribem a aquesta conclusió». L'escola ha de donar l'oportunitat d'elevarnos, no resignar-se a davallar al nivell de la majoria.

Per a llegir, com per a qualsevol altra activitat, hem de tindre motius. Llegir un llibre que després implique participar en una excursió, fer un viatge, elaborar el guió d'una animació en equip o preparar una dramatització pot esperonar una miqueta els lectors reticents. La lectura no ha d'anar enfocada, exclusivament, a aprovar un examen. Ha de ser part d'un procés més llarg i ambiciós: la comprensió d'un món, d'una societat, d'uns personatges. I per aconseguir-ho, llegir el llibre ha «d'aprofitar» d'alguna cosa, a ulls del lector. Almenys, del lector no vocacional, que no té clar això de llegir per plaer. L'experiència demostra que els alumnes lligen amb més interès un llibre si saben que després «necessitaran» haver-lo llegit per participar en una activitat divertida o diferent, que si només els «aprofitarà» per aprovar un examen.

En paraules dels professors Alexandre Bataller i Hèctor H. Gassó, editors d'*Un amor, uns carrers. Cap a una didàctica de les rutes literàries* (2014, 16) «considerem la ruta literària com a motor de les classes de literatura». Almenys, com un dels molts motors possibles (lectures variades i treballades, guies de lectura, tallers de literatura, tasques en equip, dramatitzacions, recitals, trobades amb autors, etc.) que han de

combinar-se i mantindre la classe i els alumnes en moviment i curiositat constant.

1.3 ELS DOCENTS TENIM EL DEURE DE LLEGIR?

Si férem una enquesta fiable entre tots els docents de les diverses llengües, preguntant quants llibres lligen a l'any, quin penseu que en seria el resultat? Creieu que eixiria un nivell de lectura per damunt de la mitjana o, si fa no fa, idèntic al gros de la gent? Com pot aspirar a despertar el plaer de la lectura algú que no llig o llig per obligació? «És que no tinc temps! És queestic criant! És queestic estressat per culpa de la Conselleria. És que els meus alumnes són uns salvatges. És que llegir no aprofita per a cobrar sexennis!» Confiaríem en un metge o en un arquitecte que no llig habitualment articles o revistes relacionades amb la seua especialitat, per a estar al dia? O en fugiríem corrents, a cametes em valguen?

No podem esperar crear lectors si ens limitem a seguir metòdicament el llibre de text i a fer sempre les mateixes classes rutinàries amb el sistema explicació/ activitats/ correcció. La classe s'ha d'enriquir, ha de variar, ha de sorprendre, hem de preparar alternatives. Que costa? Que no ens ho agrairan? Que els resultats no seran proporcionals als esforços? I tant. Però cal intentar-ho i no rendir-se a la rutina. D'igual manera que exigim estudi als nostres alumnes, els docents també hem d'exigir-nos «preparació» i «formació». La motivació del professorat és molt baixa, en part com a conseqüència del tracte rebut per l'administració i la societat, però també perquè ens desanimem i perdem la il·lusió. Per a il·lusionar hem d'il·lusionar-nos primer nosaltres. La preparació d'una ruta literària implica una coordinació prèvia, entre professors que poden ser de diferents matèries i fins i tot de diferents nivells. I també un treball més pròxim, més de tu a tu, amb els alumnes. Tot no seran flors i violes, evidentment. Però representa un trencament amb la monotonia. La qual cosa sempre és d'agrar. Qui en dubte, que faça el següent experiment mental: què recordeu amb major intensitat de la vostra etapa d'estudiants? Les explicacions diàries dels professors o les eixides, les activitats extraescolars i les xarrades de gent de fora del centre?

1.4 COM TRIAR UNA BONA LECTURA?

Sens dubte, la pregunta del milió. Si algú ho sap, que patente la resposta, es farà ric. Al fòrum del II Simposi vaig tindre algunes respostes interessants: «una lectura, mai no serà bona per a tots, hi haurà gent a qui agradarà i a qui no»; una mestra em deia, «jo m'assessoro per les meues filles, primer els passe els llibres a elles, i si els agraden, ja tinc un punt de partida»; un altre, veterà, «l'experiència d'anys, em fa veure quins llibres agraden més als alumnes i quins no»; la majoria teniu *washaps*, formeu part d'un bon grapat de grups i esmerceu el temps donant la llanda amb fotos de vestidets descolorits, acudits verds o flautades per l'estil. D'igual manera que es parla, de tant en tant, de l'última pel·lícula de la saga d'*Els jocs de la fam* o de *Crepuscle*, també necessitem fòrums on es parle de llibres en llibertat. La millor forma de valorar o conèixer un llibre, és pel boca a boca, o xat a xat, o *washap* a *washap*.²¹

La tria del llibre és especialment delicada en el cas d'una ruta literària.²² Més endavant dediquem un punt a parlar-ne. Només avançaré que per a l'èxit d'una ruta literària, és tan important la tria de la lectura com la tria de la metodologia que seguirem en l'activitat. Un bon guia o una bona dinàmica de grup poden convertir en interessant una lectura fluixa. Mentre que una explicació avorrida o un plantejament que no engresque l'alumnat pot malbaratar tots els esforços.

1.5 COM ANIMAR A LLEGIR?

Sovint escoltem i llegim que els pares han de donar exemple als fills: de civisme, de tolerància, d'honradesa, de santedat i de lectura. I els mestres, en donem? Entrem a l'aula i els comenten l'última novel·la que estem llegint? Expliquem als xicots que rere moltes pel·lícules de cinema hi ha novel·les? Els contem anècdotes divertides sobre escriptors (n'hi ha a cabassos, reals o inventades, tant se'n dóna), com fan els bons professors de ciències, quan parlen de la vida i manies de Newton, Curie o

---

²¹ És molt recomanable la guia didàctica *Més contes, per favor* (2015), de Gemma Lluch, Llorenç Giménez i Joan Portell. I en referència als recursos digitals, l'apartat dedicat a blogs, fòrums i pàgines d'internet (2015, 77).

²² En parlen, a bastament, Joan Chavarría, Jordi Dolç i Màrius Pont en *El paisatge com a itinerari* (1994).

Einstein? Donem una imatge viva de la literatura o una imatge de fòssil de museu?

Molts pocs professionals de l'ensenyament són lectors apassionats o narradors sensibles o animadors entusiastes. Els professionals de l'ensenyament encara perden massa temps plantejant-se si cal fer llegir obligatòriament, si s'han de demanar fitxes i resums i comentaris després de cada lectura. L'escola gasta moltes energies a fer llegir, però no a crear lectors. Quan els nois i les noies deixen l'escola, molt sovint deixen la lectura. Perquè han apres, i l'escola els ha ensenyat, que la lectura és una activitat escolar i obligatòria (ALOY: 2000).

2. UN MÓN DE RUTES

En un altre article, publicat en la revista *Aula de Lletres* (GISBERT: 2015a), feia un repàs de les rutes literàries en actiu, en l'àmbit lingüístic català i també d'algunes a l'estranger. Les rutes formen part de la difusió cultural i la promoció turística de molts països, arreu del món. En el cas de la literatura catalana, s'observa un interès creixent durant l'última dècada. Bona prova és la web d'espaisescrits,²³ com les convocatòries periòdiques de què es fa ressò la pàgina lletrescatalanes.cat o endrets.cat. Amb tot, de les 57 rutes literàries inventariades, ara com ara, en la pàgina d'espaisescrits, només dues són del País Valencià: una ruta per la Sueca de Joan Fuster i una altra pel Benassal de Carles Salvador. A diferència del que ocorre en altres països, les rutes literàries no es dissenyen ni s'impulsen des de l'administració, ja siga cultural o turística. Sinó des d'entitats, associacions i, sovint, al caliu de l'escola. Pel que fa als recursos editorials, al Principat és relativament fàcil trobar monografies sobre rutes literàries, com per exemple de Verdaguer, Pla o Maragall. Les editorials valencianes no tenen cap llibre divulgatiu, llevat d'algun article o publicació universitària de destinatari molt específic. Només fa relativament poc, estan apareixent propostes didàctiques.²⁴ Fet i fet, la primera

---

²³ Vegeu www.espaisescrits.cat.

²⁴ És el cas d'obres com *Ribera*, de Josep Lozano, amb històries ambientades a la comarca que han aprofitat per bastir algunes rutes; o més recentment, *Esperant la lluna plena* (2014), de Vicent Sanhermelando, novel·la històrica publicada en la col·lecció juvenil «Esguard» de Bromera, que proposa un recorregut per la València medieval i

aposta seriosa per difondre les rutes literàries en premsa va ser la secció «Viatjant i llegint», del diari digital *La Veu del País Valencià*, que centrà el capítol final d'aquest article.

L'ajuntament de Barcelona²⁵ organitza anualment força recorreguts turístics per la ciutat. Alguns estan protagonitzats per rutes d'èxit més que notable, com l'anomenada «Barcelona, una ciutat de llibre», a partir de *L'ombra del vent*, *La catedral del mar*, *La plaça del diamant*, *L'auca del senyor Esteve*, *La ciudad de los prodigios*, *Si te dicen que caí*, *Senyoria*, *La felicitat*, etc. D'altres proposen excursions per parcs naturals. Una prova que la literatura s'ha de valorar com una part més del patrimoni cultural i turístic. Des de *llibresperllegir.cat* s'ha impulsat una altra iniciativa interessant, un mapa que permet localitzar títols via google i relacionar-los amb el seu autor. «El Mapa Literari Català 2.0» és una aplicació web a partir de *Google Maps* amb la qual podem consultar diferents punts de la geografia mundial amb enllaços a textos de la literatura catalana. N'hi ha vora cinc-cents fragments, amb fotografies, vídeos i àudios. En alguns casos, hi ha la possibilitat d'una ruta virtual o de descarregar-ne l'itinerari. És similar als recursos internacionals de les pàgines «bookcities», que permeten introduir el nom d'una ciutat i esbrinar quines són les obres que en parlen. Ben útil abans de planificar un viatge. Una altra eina és «*Global Bookshelf*», un cercador de llibres que facilita la recerca per regió, per gènere i la descàrrega dels llibres en format digital. Un projecte molt interessant són les àudio guies. Hi ha pàgines, com *woices.com*, on els usuaris poden gravar diferents itineraris per una mateixa ciutat. El viatger entra en la pàgina, busca el que li interessa i es descarrega l'audioguia al seu mòbil. Un recurs complementari als codis QR de «resposta ràpida» per mòbil que estan proliferant.

---

islàmica; també cal esmentar *Llegendes de la ciutat de València* (2009), de Víctor Labrado, amb un mapa i un itinerari per la València llegendaria.

²⁵ Trobareu un munt de possibilitats, amb llibres tant en castellà com en català, a la web institucional www.coneixerbcn.com/les-nostres-passejades/literatura/. També en el llibre de Cecília Lorenzo (2007), *Guia de rutes literàries per la xarxa de Parcs Naturals*.

Llorenç Soldevila ha treballat les possibilitats didàctiques de les rutes literàries aplicades també a l'escola.²⁶ Afirmar que: «Possiblement, amb els anys d'experiència didàctica des dels quals podem parlar, el recurs de les rutes literàries és un dels més eficaços i rendibles d'entre tots els que hem utilitzat» (2004, 28). Afig, a més a més, el valor de les rutes o de les marques literàries per a crear llaços entre els diversos territoris d'una comunitat lingüística.

Un símptoma de la consideració creixent de les rutes i de l'interés que desperten entre els estudiosos va ser el I Congrés de Geografies Literàries, l'any 2012, organitzat pel Departament de Didàctica de la Llengua i la Literatura de la Facultat de Magisteri de la Universitat de València.²⁷ Al País Valencià han aparegut algunes propostes, amb un cert retard i sempre vinculades a l'associacionisme, més que no a les institucions. La més consolidada és, potser, la ruta Estellés per València i Burjassot.²⁸ La majoria, però, naixen a causa d'una commemoració i no tenen continuïtat.

2.1 METODOLOGIA: COM PLANIFICAR LA RUTA

Abans de treballar un llibre per a elaborar una ruta literària o posar-ne en pràctica alguna de ja existent, cal tindre en compte una sèrie de consideracions:

a) **Tria del text** (poemes, rondalles, novel·la, etc.). No podem crear una ruta literària del no res, el text ha de presentar unes condicions mínimes: geografia identificable, topònims, espais urbans, paratges naturals, personatges reals o legendaris, vinculació de l'autor, etc.

b) **Selecció de les seqüències a comentar**. La ruta ha de combinar explicacions i lectures. Cal saber triar els fragments més interessants o sucosos, sense complicacions però suggestius, a partir dels quals filar comentaris històrics, artístics, literaris, botànics, etc. que acompanyaran i

²⁶ Vegeu un llistat de la seua dedicació al món de les rutes literàries en <http://jornades.uab.cat/terrassaliteratura/sites/jornades.uab.cat.terrassaliteratura/files/Isoldevila.pdf>

²⁷ Resultat d'aquest congrés és el llibre *Uns amors, uns carrers. Cap a una didàctica de les geografies literàries* (BATALLER & GASSÓ: 2014).

²⁸ Vegeu www.fundacioestelles.org

contextualitzaran la lectura. Hem d'anar alerta de no llegir fragments massa llargs. El més important en una ruta és captar l'interés del públic. No hem d'obsessionar-nos per explicar-ho tot: millor donar unes poques pinzellades per a despertar la curiositat que avorrir l'auditori.

c) **Divulgació per damunt d'erudició.** Encara que el llibre o el text literari que serveix de punt de partida siga d'allò més estimulants, la ruta se'n pot anar en orris si el guia o col·laboradors no tenen clar el seu paper: divulgar, captar l'atenció, entretenir, per damunt d'orar, cansar amb detalls o impartir una conferència. Tant el recorregut com les explicacions han de ser dinàmiques i facilitar la participació dels assistents. No són aconsellables les lectures llargues ni les explicacions tedioses que superen els deu minuts per parada. Si hi ha diversos guies, molt millor, alternen les intervencions i tot esdevé més fluït.

La preparació de la ruta implica una recerca prèvia d'informació, per a completar i contextualitzar les lectures. Cal llegir algun estudi sobre l'obra literària que comentem, buscar informació de la toponímia, de la història, de les formes de vida o de qualsevol altre aspecte sobre el qual interesse parlar. Les anècdotes i les curiositats són imprescindibles. En aquest sentit, sempre resulten molt útils els llibres de memòries, biografies o estudis parcials sobre l'obra i la vida dels autors.

d) **Participació del públic.** És molt recomanable implicar els assistents, sobretot si l'activitat està enfocada a estudiants. Els estudiants (xiquets i joves) tenen tendència a desconnectar quan consideren que la història no va amb ells. Una bona forma d'implicar el públic és preparar l'activitat de manera que hagen de llegir o dramatitzar fragments de textos.

e) **Díptics.** Encara que no és condició indispensable, sí que convé repartir algun díptic. En el cas dels alumnes, si no és possible a tots, almenys, un per petit grup. Els díptics poden contindre un mapa del recorregut i una selecció de les lectures.

Aquesta reflexió prèvia ha de conduir-nos a una fita. L'elaboració del guió d'una ruta literària. Si la ruta ja existeix, podem adaptar-la als nostres interessos o a l'edat i nivell dels assistents, seleccionar què visitarem i què explicarem. I si la ruta no existeix o ens estimem més un treball personal, la podem dissenyar al nostre gust. Una vegada triat el text, toca

fixar els punts d'interés, l'itinerari, la durada de les parades i el caràcter de les explicacions. En cada punt, hem de tindre clar què anem a explicar i quines relacions volem establir entre l'obra literària i el context històric, geogràfic, artístic, etnològic, etc.

3. LES RUTES LITERÀRIES DEL PROJECTE «VIATJANT I LLEGINT»²⁹

L'estiu del 2014, el diari digital *La Veu del País Valencià* començà una secció nova, «Viatjant i llegint», on vaig tindre l'oportunitat de difondre tot un seguit de propostes de rutes literàries. Moltes estan consolidades i es convoquen periòdicament, com en el cas de les rutes de la Coordinadora pel Valencià de l'Alcoià-Comtat. D'altres, són esbossos o projectes. Totes les rutes poden adaptar-se tant al públic adult com a l'escolar. La publicació dels articles en un mitjà digital va comportar dos avantatges: en primer lloc, contribuí a la difusió de les propostes i facilità l'accés a una pàgina on són totes agrupades, amb enllaços a fotos i vídeos; de segon, aconseguí un punt de referència on anar publicant noves aportacions en el futur. Una prova de la bona acollida de la secció ha estat la decisió de continuar-la durant l'estiu del 2015.

El model de ruta literària que proposem és aquell que permet una visita o excursió de poques hores, en un matí o una vesprada. Tampoc és imprescindible haver llegit el llibre. La metodologia de les explicacions és el punt crític on una ruta pot elevar-se a l'èxit o decaure a l'ensopiment. Ha d'apostar sempre, per intervencions dinàmiques i entenedores, planeres i capaces de captar l'atenció dels assistents. Aquestes explicacions s'han d'adaptar a l'edat i als interessos dels participants. Si la ruta és per a xiquets de primària, cal potenciar la dramatització, els contacontes i la breuetat. Si són estudiants grans o adults, podem aspirar a una major dosi de continguts i de lectures, però sense perdre de vista que estem divulgant, no impartint una classe magistral.

Els articles i les rutes publicades en aquella primera edició van ser els següents:

---

²⁹ Els articles es poden llegir, amb imatges i vídeos, en *La veu del País Valencià*: «Viatjant i llegint» <http://opinions.laveupv.com/viatjant-i-llegint-rutes-literaries>

1) «Rutes d'Enric Valor». A partir de les *Rondalles valencianes* d'Enric Valor, es proposa un recorregut per poblacions vinculades a l'autor: Castalla urbana (*Sense la terra promesa* i *Converses amb un senyor escriptor*); ruta del mas de Planisses (basada en «Contalles de la boira» i altres narracions); ruta per Penàguila (a partir d'algunes rondalles).

2) «Alcoi industrial i modernista». Diverses rutes per Alcoi, amb les novel·les *Júlia*, d'Isabel Clara-Simó, i *Els lluitadors*, de Francesc Gisbert.³⁰

3) «Rutes de llegenda». Itineraris basats en *Llegendes valencianes* i *Llegendes de la ciutat de València*, de Víctor Labrado, i en *Llegendes del sud*, de Joan Borja. En el cas de *Llegendes valencianes* hi ha una ruta consolidada, pel barranc de l'Encantada, que es convoca de tant en tant.

4) «Otos i la ruta dels rellotges». La lectura de la novel·la *Pana negra* i del conte *El gatet d'Otos*, de Joan Olivares, enllaça amb la ruta dels rellotges de sol per Otos (Vall d'Albaida).

5) «Altea i la ruta de Carmelina». Aquest article va ser redactat pel professor Joan Borja, expert en l'obra de l'escriptora d'Altea, Carmelina Sánchez Cutillas, i en *Matèria de Bretanya*.

6) «Rutes corsàries i morisques». Ruta literària basada en la novel·la *La llegenda del corsari*, de Francesc Gisbert. La primera part de la novel·la està ambientada a Cocentaina i ha generat una ruta literària pel barri antic que es convoca periòdicament. També es proposa la visita a altres dos escenaris del llibre, Xàtiva i les Illes Columbretes. En el cas de les Columbretes, hi ha el conte d'Anna Monner *L'obsessió de Balthazar Hurley*.

7) «Gandia, joia entre clàssics i moderns». Visita a Gandia, amb la referència als clàssics, March i Martorell, i al poeta Josep Piera.

8) «Llibres de motxilla». A més de rutes urbanes o per espais concrets, hi ha la possibilitat de les rutes etnobotàniques pel camp o la muntanya. Dedicarem un article a l'aprofitament didàctic de les obres de

---

³⁰Hi ha una aproximació a aquesta ruta i a altres de la ciutat d'Alcoi en Gisbert (2015b).

Joan Pellicer, el *Costumari botànic* i *Meravelles de Diània*; també, de l'*Herbari*, de Daniel Climent i Ferran Zuriaga.

9) «Ruta del Tirisiti». L'última ruta va explicar el teatre de titelles del Tirisiti i la seua vinculació amb el Museu del Nadal d'Alcoi i amb el Museu de la Titella de la Vall d'Albaida.

En la segona temporada, l'estiu del 2015, la secció va continuar amb altres propostes, com ara:

1) «Elx: la perla del sud». Un recorregut pel Palmerar d'Elx combinat amb la lectura de *Rondalles del Baix Vinalopó*, de Ximo Caturla, *Els països de Tallamar*, de Joan Carles Martí Casanova o alguns poemes de Gaspar Jaén i Urban;

2) «La ruta de les bruixes». Hi ha molts llocs envoltats de llegenda, com explica l'estudi *Fantasmes al palau: tradicions esotèriques valencianes*, d'Ivan Carbonell, *Els endimoniats de la Balma*, d'Àlvar Montferrer, o *Les bruixes es pentinen*, de Joan Soler;

3) «Emigrants d'Amèrica». Selecció de lectures que tracten el tema de l'emigració a Amèrica: *Havanera*, de Francesc Bodí; *Material fotogràfic*, de Ximo Espinós; o les novel·les juvenils *Pell roja, rostres pàl·lid* i *A l'altra banda de de les muntanyes*, de Maria Jesús Bolta.

Els articles es poden consultar en la xarxa, en la secció «Vitjant i llegint» del diari *La Veu del País Valencià*. De totes les rutes, n'hem seleccionat tres que comentarem a tall d'exemple.

3.1 RUTES D'ENRIC VALOR³¹

Es tracta de tres rutes diferents i alhora complementàries de la comarca de l'Alcoià.³²

Penàguila, una petita localitat de l'Alcoià de vora tres-cents habitants, protagonitza «La ruta de les Rondalles». El jove Enric Valor hi sojornà alguns estius en una casa senyorial de la plaça de l'Arbre. Un

³¹ Una bona font d'inspiració per a noves rutes basades en l'obra de Valor és el catàleg fotogràfic de l'exposició *Paisatges de Valor*, elaborat pels professors Joan Borja i Vicent Brotons (2011).

³² Trobareu més informació de les rutes i els díptics en els enllaços: www.trobadesalcoiacomtcat.cat i www.casaruralvalor.eu.

edifici restaurat i transformat en la Casa Rural Valor. Es tracta del primer hotel que porta el nom d'un escriptor en valencià. Els propietaris han tingut el bon gust de batejar cadascuna de les cinc habitacions amb el nom d'una rondalla de Valor arreplegada a Penàguila: «I queixalets, també...», «Esclafamuntanyes», «El dimoni fumador», «El castell del Sol» i «Home roig, gos pelut i pedra redona».

La ruta té una durada aproximada de dues hores (variable segons les lectures i les explicacions), dividida en tres parts: una primera urbana, pel llavador (el més cèlebre de les lletres valencianes, escenari mític de la rondalla «I queixalets, també...») i els carrers estrets amarats d'història i de misteri; una segona pel camp, pel camí del Calvari que puja a la Coveta Fumà —si teniu sort, potser vos creueu amb el dimoni fumador; i una tercera, que per si sola pot durar una altra hora, per a visitar el Jardí de Santos (una finca d'esplai deliciosa de principis de segle XIX oberta al públic, amb un orquidiari, un laberint de teixos i un museu etnogràfic). Una altra possibilitat posada en pràctica per alguns centres és organitzar una gimcana durant la visita, amb activitats relacionades amb la literatura, la història i la botànica.

En cada punt es pot llegir un fragment de rondalla o fer una dramatització, com «I queixalets també», al Llavador; «El dimoni fumador», al camí del Calvari; o «El castell del Sol», al jardí de Santos. Són moltes les escoles que visiten Penàguila durant els últims anys, per a recórrer la ruta o visitar el poble o el safari Aitana que hi ha prop. D'altra banda, des de la Coordinadora pel Valencià, es fa una convocatòria anual que s'ha convertit en punt de trobada per als enamorats de les històries. La lectura de fragments ha estat substituïda per la dramatització de rondalles, gràcies a la participació altruista de rondallaires i escriptors de tot el nostre territori, com ara Almudena Francés, Víctor Labrado, Jordi Raül Verdú, Mercè Climent, Juli Capilla, Ximo Espinós, Miquel Puig, Joan Jordà, Francesc Gisbert o l'etnobotànic Daniel Climent. Aquesta trobada de contacontes i romancers acaba amb un dinar de germanor al restaurant de la Casa Valor, on els responsables preparen plats de repicám el

colze a l'estil de «Pericana a la Mare dels Peixos» o «Amanida del Gegant del Romani».³³

La segona i tercera ruta transcorren a Castalla. Castalla és el poble natal d'Enric Valor. Hi ha dues propostes: una és la Ruta literària per Castalla, basada en la novel·la *Sense la terra promesa* (1997) promoguda, entre altres, pel Centre Cultural Castellut. Un recorregut urbà pel barri antic que ens porta pel carrer Major, les cases senyoriales, la casa on va viure Enric Valor —tant de bo algun dia es convertisca en museu o centre d'interpretació—, l'església, l'ermita o la placeta del Pollastre. Podeu completar el dia amb una visita al castell de Castalla o als pobles veïns, amb un Museu de la Nina (Onil) i un Museu del Joguet (Ibi). La ruta alterna lectures, comentaris literaris i explicacions històriques, i es pot adaptar fàcilment a l'edat dels participants.

La família Valor va ser propietària de terres al terme de Castalla. La tercera ruta literària ens porta fins al mas de Planisses, prop del paratge conegut com el Xorret de Catí. Un mas dels Valor evocat en «Contalles de la boira». Una passejada per sendes i camins de muntanya, de baixa dificultat si porteu un bon calcer. Les vistes són espectaculars durant tota l'excursió, en especial a la pujada a l'Alt de Guisop, des d'on contempleu els parcs naturals de Mariola, la Font Roja i bona part de les serres de les comarques centrals i de l'Alacantí. El seu inspirador és el professor Vicent Brotons de la Universitat d'Alacant. Si navegueu per la xarxa, hi trobareu penjat un reportatge del programa Medi Ambient de Canal 9.

3.2 RUTES DE LLEGENDA

Són diverses rutes a partir dels llibres *Llegendes valencianes i Llegendes de la ciutat de València*, de Víctor Labrado. I també del llibre *Llegendes del sud*, de Joan Borja. *Llegendes valencianes*, de Víctor Labrado (2007), és un títol imprescindible, de gran format i il·lustrat a tot color per Francesc Santana. La primera obra divulgativa de l'imaginari popular valencià, amb contalles sobre l'home dels nassos, els gambosins, els

---

³³ La Coordinadora pel Valencià de l'Alcoià-Comtat i Diània Televisió van enregistrar els contes. Alguns poden visualitzar-se en www.dianiatv.com.

nyíols, el Trib Reial, les encantades, les serps, la Quarantamaula, el Caro, els espantacriatures, etc.

Són moltes les rutes que podrien dissenyar-se a partir de les *Llegendes valencianes*, tantes com pobles. La que centrava el nostre article és la ruta pel Barranc de l'Encantada.³⁴ Hi podeu accedir per carretera, en passar Planes, o per una senda, des del pantà de Beniarrés (tots dos pobles al Comtat). Si féu la passejada des de qualsevol dels dos punts (per a novells, està més senyalitzada la ruta per Planes), recorrereu el llit del riu per l'interior del barranc que forma la serra d'Albureca. I qui sap si tindreu la fortuna de trobar-vos la princesa que dorm al palau submergit del toll de l'Encantà i només ix de tard en tard, a temptar-nos amb joies extraordinàries i una bellesa excepcional. Aquesta ruta, d'un matí de durada, permet: contar o dramatitzar diverses rondalles, com ara «El lleó del Benicadell», «La vídua de l'Orxa», «El Caro» o «L'encantà»; explicar la riquesa etnobotànica del paratge (ací són molt útils els tres volums del *Costumari botànic*); evocar la història dels moriscos; descriure la vida als masos i als molins d'aigua, com el que hi havia al paratge.

Víctor Labrado també és el compilador de *Llegendes de la ciutat de València* (2009).³⁵ Traça diversos itineraris urbans pel cap i casal, a partir de llegendes associades a espais o edificis singulars (les Torres dels Serrans, la muralla i la lluna de València, els donyets del senyor de Nàquera, les contalles del misteriós carrer de Cavallers, el mercat de les tres ferams, el drac del Patriarca, etc.). El llibre compta amb un mapa del centre de València que indica el recorregut a seguir.

I per últim, un altre manual, les *Llegendes del Sud*, de Joan Borja. Un estudi divulgatiu i sistemàtic de tots els motius rondallístics i llegendaris del sud del País Valencià, agrupats per comarques, cosa que en facilita la recerca. La primera guia llegendària de les comarques del sud que va explicant les històries més peculiars de cada poble. Un llibre de capçalera a casa, de guantera al cotxe i de butxaca a la motxilla, que

---

³⁴ Hi ha un díptic que es pot descarregar en la secció de materials de www.trobadesalcoiacomtat.cat.

³⁵ Hi ha un vídeo d'una de les rutes en www.uv.es (cal buscar llegendes de la ciutat de València).

hauria d'acompanyar-nos en qualsevol excursió, a peu o amb la imaginació. Amb llibres com els comentats, aprenem a conèixer i, per tant, a valorar, que la història dels nostres pobles no l'expliquen només els edificis pintorescos i els successos pretèrits. Sinó també, petites joies amagades en la memòria de la gent senzilla, costums, creences, llegendes i rondalles, supervivents de temps ancestrals que parlen i busquen qui les escolte des de les pàgines d'un llibre.

3.3 OTOS I LA RUTA DELS RELLOTGES

La lectura de les novel·les *Pana Negra* i *Vespres de sang*, i del conte *El gatet d'Otos* de Joan Olivares, enllaça una ruta literària amb una altra sobre rellotges de sol.³⁶

Otos és un poble de la Vall d'Albaida de cinc-cents habitants, davant per davant del Benicadell. I és també el poble de l'escriptor Joan Olivares, un dels autors més reconeguts de les lletres valencianes. Els pobles menuts corren el perill de patir una sagnia constant d'habitants i quedar, a poc a poc, despoblats. Olivares ideà una fórmula perquè el seu poble fóra conegut. Dotar-lo d'atractius turístics, addicionals al paisatge. A fi d'aconseguir-ho, uní la faceta d'escriptor a una altra no tan coneguda, la de restaurador (és propietari de la Casa Rural Ca les Senyoretas) i la de gnomista: constructor de rellotges de Sol. Així, Otos s'ha convertit en el poble dels rellotges de sol. Més d'una dotzena de rellotges escampats per les façanes dels carrers i per tot el nucli urbà de la localitat, cadascun obra d'un artista diferent, cadascun amb una història pròpia: «El rellotge dels pimentons», de Rafael Armengol (homenatge a la terra i a la poesia de Vicent Andrés Estellés); «La bici-rellotge» d'Antoni Miró; «Polifem», de Manuel Boix (un ull del temps, inspirat en la victòria d'Ulisses sobre el ciclop); «Unió», d'Elisa Martí (un rellotge mural de fang, de sol i de lluna, homenatge al Gatet d'Otos); «La norma no és un dogma», d'Andreu Alfaro (marca l'hora solar i els canvis d'estacions); «El meló solar», d'Artur Heras (un divertiment tridimensional); «Venim del nord, venim

---

³⁶ Teniu més informació sobre la ruta dels rellotges i les rutes d'Otos en la web de Ca les Senyoretas: www.ruralotos.com.

del sud», de Rafael Amorós i Joan Olivares (un al·legat contra el racisme que evoca la diversitat de pobles que han passat per les nostres terres), etc.

Qualsevol d'aquests rellotges permet una dissertació sobre la seua construcció, l'astronomia, els cicles de les estacions, els oficis tradicionals, les formes de calcular el temps... Fins i tot n'hi ha alguns que projecten l'ombra del gnom per assenyalar un dia concret. La passejada combina ciència, etnologia i literatura: davant el rellotge de sol dedicat a la memòria del veí més llegendari de la localitat, «El Gatet d'Otos», protagonista de l'imaginari narratiu de Joan Olivares en la novel·la *Pana negra* o en el conte *El gatet d'Otos*. I, també, davant el rellotge dedicat a Estellés. A més a més, la presència del Benicadell i la vista dels conreus i dels masos de la contornada permet parlar o dramatitzar alguna de les rondalles de la terra, com ara «El lleó del Benicadell». La història està present a la ruta, amb el rellotge dedicat a Joan Baptista Basset. Projecta l'ombra central per assenyalar cada 25 d'abril, amb la qual cosa fem un exercici de memòria de la identitat nacional.

La ruta es pot fer en un matí. Les parades, davant de cada rellotge, han de ser curtes, amb explicacions variades, la qual cosa li dona molt dinamisme. Aquesta ruta està, a hores d'ara, consolidada, i es convoca regularment, com un dels principals reclams turístics del poble.

4. CONCLUSIONS

Les rutes literàries són un recurs més dels molts que han d'animar la classe de llengua i literatura. I a més a més, un reclam per al turisme cultural i de qualitat, alternatiu al turisme massificat de sol i platja. A diferència d'altres països amb una major tradició a l'hora de valorar i difondre el patrimoni literari com una part més de la identitat nacional, les rutes literàries són relativament recents a l'Estat espanyol. Al Principat s'observa un cert moviment, amb nombroses propostes que han aparegut en les últimes dècades. Al País Valencià, però, en som molt deficitaris. Les poques rutes que es plantegen naixen de la iniciativa cívica o del món educatiu, en comptes de ser impulsades des de les administracions competents.

No obstant això, som davant d'un recurs relativament fàcil d'aprofitar: només cal un llibre, un territori i ganes de dissenyar un

itinerari, de seleccionar els textos a llegir i de comentar i preparar una passejada. Com hem vist, les rutes literàries, a l'igual que les excursions guiades per llocs emblemàtics del patrimoni natural o arquitectònic, tenen un gran poder de convocatòria. Representen una altra forma de descobrir la pròpia identitat i de fer país, dos reptes ineludibles per al futur de la llengua.

BIBLIOGRAFIA

- ALOY, Josep Maria (2000): «La literatura infantil i juvenil catalana a finals del segle XX», III Seminari de Literatura infantil i juvenil, Palma de Mallorca, *Faig Arts*, núm. 39-40, p. 58-73. <http://www.raco.cat/index.php/Arc/article/view/66332> (Consultat: juliol, 2015).
- BATALLER, Alexandre (2010): «Quan l'activitat docent es trasllada fora de l'aula. Rutes i viatges lingüístics i literaris» <http://dugi-doc.udg.edu/bitstream/handle/10256/2992/477.pdf?sequence=1> (Consultat: juliol, 2015).
- BATALLER, A. & H. MASSÓ (2014): *Un amor, uns carrers. Cap a una didàctica de les geografies literàries*, València, Universitat de València.
- BODÍ, Francesc (2006): *Havanera*, Alzira, Bromera.
- BOLTA, Maria Jesús (1995): *Pell roja, rostre pàl·lid*, Alzira, Bromera.
- (2013): *A l'altra banda de les muntanyes*, Picanya, Edicions del Bullent.
- BORJA, Joan (2006): *Llegendes del Sud*, Picanya, Edicions del Bullent.
- BORJA, Joan & Vicent BROTONS (2011): *Paisatges de Valor*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- CAMPS, Josep & Miquel VILADEGUT, (2009): «Les rutes literàries com a introducció a la geografia artística dels escriptors», en *Jornada sobre Literatura i Ensenyament* (18-III-2009), Universitat de Lleida. http://www.catedramariustorres.udl.cat/activitats/jornades/jorn_5t.pdf (Consultat: juliol, 2015).
- CARBONELL, Ivan (2015): *Fantasmes al palau: tradicions esotèriques valencianes*, Picanya, Edicions del Bullent.

- CARRERAS, Carles (2003): *La Barcelona literària*, Barcelona, Proa.
- CHAVARRIA, Joan et al. (1994): *El paisatge com a itinerari*, Barcelona, Columna.
- ESPINÓS, Joaquim (2015): *Material fotogràfic*, Benicarló, Onada Edicions.
- GISBERT, Francesc (2008): *Màgia per a un poble*, Picanya, Bullent.
- (2004): *Els lluitadors*, Alzira, Bromera.
- (2009): *La llegenda del corsari*, Alzira, Bromera.
- 2014): «Viatjant i llegint: rutes literàries», *La Veu del País Valencià* <http://opinions.laveupv.com/viatjant-i-llegint-rutes-literaries> (consultat: 26.07.2015).
- (2015a): «Les rutes literàries com a eina d'animació a la lectura», *Aula de Lletres Valencianes* (en premsa).
- (2015b): «Alcoi industrial i modernista», *Descobrir* (març 2015).
- GÓMEZ LABRADO, Víctor (2007): *Llegendes valencianes*, Alzira, Bromera.
- (2009): *Llegendes de la ciutat de València*, Barcelona, PAM.
- GONZÁLEZ CATURLA, Joaquim (1998): *Rondalles del Baix Vinalopó: contes populars*, Alacant, Aguaclara, 1998 (1987).
- LLUCH, Gemma et al. (2015): *Més contes, per favor*, Alzira, Bromera.
- LORENZO, Cecília (2007): *Guia de rutes literàries per la xarxa de Parcs Naturals*, Barcelona, Diputació de Barcelona.
- MARTÍ, Joan Carles (2013): *Els països de Tallamar*, Palma, Documenta Balear.
- MONTFERRER, Àlvar (1997): *Els endimoniats de la Balma*, València, Generalitat Valenciana.
- OLIVARES, Joan (2000): *Vespres de sang*, Alzira, Bromera.
- (2007): *Pana negra*, Alzira, Bromera.
- (2014): *El gatet d'Otos*, Alzira, Fundació Bromera per al Foment de la lectura.
- SIMÓ, Isabel-Clara (2003): *Júlia*, Alzira, Bromera (1983).
- SOLDEVILA, Llorenç (2004): *Ruta literària de Miquel Martí i Pol*, Proa, Barcelona.

- (2005): *Geografia literària dels Països Catalans*. Memòria de la Llicència d'Estudi 2004-2005. <http://www.xtec.es/sgfp/llicencies/200405/memories/998m.pdf> (Consultat: 26.07.2015)
- SOLER, Joan (2014): *Les bruixes es pentinen*, Barcelona, Ed. 62.
- VALOR, Enric (1997): *Sense la terra promesa*, València, Tàndem.
- (1999): *Rondalles valencianes*, volum II i IV, Picanya, Bullent.
- VALRIU, Caterina (2010): *Imaginari compartit. Estudis sobre literatura infantil i juvenil*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 75 i 76.